

19. Народний РУХ України висуває своїх представників до Київської міської ради // Час Руху. — 2015. — Жовтень, № 18 (239).
20. Народний Рух запропонував до Київради найбільше жінок // Час Руху. — 2015. — Жовтень, № 19 (239).
21. Народний Рух підтримує професіоналів, патріотів // Час Руху. — 2015. — Жовтень, № 19 (239).
22. Допомога з намету На Волині триває кампанія «Намет» // Час Руху. — 2015. — Жовтень, № 18 (239).
23. У Калуші агітки Руху заклеюють листівками конкурентів // Час Руху. — 2015. — жовтень. — № 19 (239).
24. Звернення лідера Народного Руху України Василя Куйбіди до українців: «Закликаю всіх небайдужих громадян голосувати за Народний Рух України» // Час Руху. — 2015. — Жовтень, № 19 (239).
25. Місцеві вибори Україна — 2015 [Електронний ресурс] / Центральна виборча комісія: офіційний веб-портал. — Режим доступу: [http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM002?PT001F01=100&pt00\\_t001f01=100](http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM002?PT001F01=100&pt00_t001f01=100)
26. Народний Рух України представив своїх нових депутатів // Час Руху. — 2015. — Вересень — жовтень, № 17–18 (239).
27. НРУ Народний Рух України представив своїх нових депутатів у Львівській облраді / Прес-служба НРУ (4 листопада 2015 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nru.org.ua>
28. Волинець І. Країна рухається до самоврядування // Час Руху. — 2015. — Листопад, № 20 (244).
29. Мером м. Великі Мости став висуванець РУХу Ярослав Ройко // Прес-служба НРУ (5 листопада 2015 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nru.org.ua>
30. Рухівець Голубець Іван став Хирівським міським головою / Прес-служба НРУ (13 листопада 2015 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nru.org.ua>
31. Мер Миколаєва, рухівець Андрій Щебель в програмі «На часі» (21 січня 2016 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nru.org.ua>
32. Представники Народного Руху очолюють районні ради на Львівщині // Час Руху. — 2015. — Грудень, № 23–24 (247–248).
33. Місцеві вибори Україна — 2015 [Електронний ресурс] / Центральна виборча комісія: офіційний веб-портал. — Режим доступу: [http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM038?PT001F01=100&PT00\\_T001F01=100&pid111=51&pid100=26&rej=0](http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM038?PT001F01=100&PT00_T001F01=100&pid111=51&pid100=26&rej=0)

Надійшла до редакції 22.02.2019 р.

УДК 94(477.74):341.215.2:930.253:352 «1987/1989»

*О. А. Шановська*

## ОДЕСЬКА «КОМПАРТІЙНА» ПЕРЕДІСТОРІЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ

Шановська Олена Андріївна, к. і. н., доц., доцент кафедри політології, e-mail: baku1589@gmail.com

Одеський національний політехнічний університет,  
пр-т Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

### АНОТАЦІЯ

У статті відтворюється анатомія подій громадсько-політичного життя в Одеському регіоні наприкінці 1980-х років за секретними документами колишнього партійного архіву Одеського обласного комітету Комуністичної партії України. Відстежуються особливості та прояви процесу зростання громадської активності, створення неформальних організацій, які виникли в умовах проголошеного владою курсу на перебудову, гласність і демократизацію та були предтечею Народного Руху України (НРУ). За партійними даними, у квітні 1988 р. в Одеській області існувало більше 3 тисяч громадських об'єднань і клубів за інтересами всіх систем і відомств, що було в 1,5 раза більше у порівнянні з 1986 роком. До відверто негативних зараховувалися філія Української гельсінської спілки (УГС), група прихильників московського Демократичного союзу — опозиційної партії та Народний союз сприяння перебудові. У намаганні проводити наступальну політику та контролювати їхню діяльність партійні працівники виявилися безпорадними. Весь арсенал засобів партійна влада використала для протидії спробам створити альтернативні КПРС політичні структури, однією з яких було визнано НРУ. Ідеї НРУ підтримали керівники Товариства української мови ім. Т. Шевченка та Одеського відділення історико-просвітницького товариства «Меморіал», в яких намагалися легалізуватися активісти УГС і Демократичного союзу.

**Ключові слова:** партійні документи, Одеса, перебудова, громадсько-політичне життя, неформальні організації, Народний Рух України.

*Е. А. Шановская*

### ОДЕССКАЯ «КОМПАРТИЙНАЯ» ПРЕДЫСТОРИЯ НАРОДНОГО РУХА УКРАИНЫ

Шановская Елена Андреевна, к. и. н., доц., доцент кафедры политологии, e-mail: baku1589@gmail.com

Одесский национальный политехнический университет,  
пр-т Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

#### АННОТАЦИЯ

В статье воссоздается анатомия событий общественно-политической жизни в Одесском регионе в конце 1980-х годов по секретным документам бывшего партийного архива Одесского областного комитета Коммунистической партии Украины. Отслеживаются особенности и проявления процесса возрастания гражданской активности, создания неформальных организаций, которые возникли в условиях провозглашенного властью курса на перестройку, гласность и демократизацию и были предшественниками Народного Руха Украины (НРУ). По партийным данным, в апреле 1988 г. в Одесской области существовало больше 3 тысяч общественных объединений и клубов по интересам всех систем и ведомств, что было в 1,5 раза больше по сравнению с 1986 годом. К откровенно негативным относились филиал Украинского хельсинкского союза (УХС), группа приверженцев московского Демократического союза — оппозиционной партии и Народный союз содействия перестройке. В стремлении проводить наступательную политику и контролировать их деятельность партийные работники оказались бессильными. Весь арсенал средств партийная власть использовала для противодействия попыткам создать альтернативные КПСС политические структуры, одной из которых был признан НРУ. Идеи НРУ поддержали руководители Общества украинского языка им. Т. Шевченко и Одесского отделения историко-просветительского общества «Мемориал», в которых стремились легализоваться активисты УХС и Демократического союза.

**Ключевые слова:** партийные документы, Одесса, перестройка, общественно-политическая жизнь, неформальные организации, Народный Рух Украины.

*A. Shanovska*

### ODESSA COMMUNIST PARTY PREHISTORY OF THE PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE

Shanovska Olena, Candidate of historical sciences, Assistant professor of Department of political science, e-mail: baku1589@gmail.com

Odesa National Polytechnic University,  
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine

#### ABSTRACT

The events of social and political life in Odesa region at the end of 1980s are recreated, based on the secret documents of the former Party's archive of the Odesa district Committee of the Ukrainian Communist Party. Peculiarities and expressions of the process of growth of social activity and creation of informal organizations are traced. Informal organizations were prerequisites for emergence of People's Movement of Ukraine (RUKH) and appeared after the government announced the course, aimed at restructuring, publicity and democratization. According to the Party's data, more than 3 thousand social organizations and clubs in all systems and institutions existed in Odesa district in April of 1988, which is 1.5 times more than in 1986. The branch of Ukrainian Helsinki Union (UHU), The Group of the followers of Moscow Democratic Union — Opposition Party and Public Union of Promotion of Reformation were regarded as exceptionally negative. However, the efforts of the Party's officials to carry out aggressive politics and to control their activity were futile. The Party authorities applied all possible measures in order to counteract the attempts to create alternative political organizations other than Communist Party of Soviet Union (CPSU). Exactly RUKH was recognized as such alternative organization. The leaders of the T. Shevchenko Society of Ukrainian Language and the Odesa's branch of the Historical and Educational Society «Memorial» supported the ideas of RUKH. Activists of UHU and Democratic Union were trying to obtain legal status though these two mentioned Societies.

**Key words:** Party's documents, Odesa, restructuring, social and political life, informal organizations, People's Movement of Ukraine (RUKH).

Політика гласності та демократизації суспільства за часів перебудови призвела до складного процесу суспільно-політичних зрушень, що супроводжувався політизацією суспільної свідомості, пробудженням громадсько-політичної активності народних мас, створенням неформальних організацій по всій

Україні. Ініційовані «знизу» громадські об'єднання стали ареною обговорення проблем радянської дійсності та формування альтернативного, відмінного від партійного, політичного курсу, започаткували утворення народної опозиції.

Не була винятком у цьому плані й Одеса, де також існувало демократичне середовище неформалів, де точилися дискусії навколо проблем, які хвилювали суспільство в другій половині 1980-х рр. Мета статті полягає в тому, щоб передати внутрішньополітичну дійсність того часу, суспільні настрої, показати прояви громадсько-політичної активності в Одесі, становлення народної опозиції за документами колишнього партійного архіву Одеського обкому Компартії України.

Історіографія проблеми представлена, з одного боку, працями з історії доби перебудови в Україні 1985–1991 рр. В. М. Литвина [1], А. М. Русначенка [2], О. Д. Бойка [3]. В. К. Барана [4], лівову частку джерел яких складають документальні матеріали колишнього партійного архіву при ЦК КПУ. Іншу групу джерел представляють публікації про неформальні громадські об'єднання, що виникли та діяли в умовах перебудови, гласності та демократизації суспільства і були предтечею Народного Руху України. Активно використовували партійні документи для їх вивчення О. Д. Бойко [5], М. Багмет і С. Сорока [6], К. І. Левчук [7], В. М. Даниленко і М. К. Смольницька [8]. Партійні документи, пов'язані з історією Народного Руху України, представлені у збірнику, опублікованому до 20-ї річниці його створення [9].

Регіональні, одеські особливості суспільно-політичного розвитку кінця 1980-х рр. за партійними документами досі не вивчалися. Спробуємо заповнити цю прогалину та висвітлити одеську «компартійну» передісторію створення НРУ.

Далі детальніше про секретну інформацію з різних відділів Одеського обкому КПУ — загального, агітації і пропаганди (ідеологічного), організаційно-партійної і кадрової роботи, культури, адміністративних органів. Крім постанов і поточного директивного матеріалу центрального та республіканського партійних комітетів, в якому знайшла відображення політика і задачі партії, наявні джерельні відомості містять також оглядові, звітні, підсумкові документи Одеського обкому, міськкомів і райкомів партії. Поточний інформаційний

матеріал, який надходив «знизу вгору» по партійних субординаційних інстанціях, віддзеркалює регіональну специфіку складного процесу реалізації ініційованого владою курсу на перебудову, гласність та демократизацію з усіма його проблемами та протиріччями.

Аналіз інформації варто розпочати з ВЧ-грами з ЦК КПУ, що надійшла до Одеського обкому 26 червня 1987 р. Партійні керівники республіки наказували терміново розібратися з неформальними об'єднаннями, створивши робочі групи, та за кілька днів (30 червня) доповісти про контроль їхньої діяльності, роботу з їхніми лідерами. Належало з'ясувати організаційний стан неформалів (чи знаходяться під контролем профспілок, комсомолу, рад народних депутатів), їхній віковий та соціальний склад, мету та зміст їхньої діяльності, зв'язки з іншими організаціями, у тому числі закордонними, характер інформації про них у пресі, роль культурних закладів, творчих спілок у їхньому створенні. Крім того, необхідно було встановити, чи спостерігалися у діяльності неформалів антирадянські вияви. Особливу увагу слід було приділити вивченню й узагальненню у подальшому практики впливу партійних органів, профспілкових і комсомольських організацій на самодіяльні об'єднання [10].

У звітній інформації обкому від 30 червня 1987 р. повідомлялося про кілька тисяч формальних і неформальних об'єднань в Одеській області. «Серед них 740 аматорських об'єднань і клубів за інтересами при культурно-освітніх установах, 397 — при профспілкових закладах культури, 2122 — у середніх школах, 137 — у мережі профтехосвіти, 1437 — у системі облспорткомітету, 11 туристичних клубів», 18 найбільш великих клубів м. Одеси входили до об'єднання молодіжних клубів (ОМК) управління культури облвиконкому [11, арк. 96–97]. Зауважувалося, що «діяльність аматорських об'єднань знаходиться у полі зору партійних, радянських, профспілкових і комсомольських комітетів» [11, арк. 100], що під партійним контролем перебуває керівництво ОМК, де «продовжують працювати особи, раніше профілактовані органами за допущені політично шкідливі судження, інші правопорушення» [11, арк. 101]. Зазначалося, що в неформальних об'єднаннях не виявлено проявів антисемітизму й українського буржуазного націоналізму [11, арк. 103].

На нараді у секретаря ЦК КПРС Г. П. Разумовського 3 вересня 1987 р. було вказано на проведення в ряді міст зборів і демонстрації неформалів та «антирадянських зібрань» «різного роду антигромадських угруповань», яким «партійні та громадські організації не чинять належної протидії» [12, арк. 41]. Робився висновок про те, що «до роботи в умовах жорсткої демократії» місцеві партійні й адміністративні органи «виявилися не готові». Центральна партійна влада рекомендувала посилити увагу до діяльності всіх неформальних об'єднань, у трудових колективах «активно проводити роз'яснювальну роботу з викривання й ізолювання від мас екстремістськи налаштованих їхніх лідерів та організаторів», організувати індивідуальну роботу з членами об'єднань з метою запобігання масових виступів [12, арк. 42].

В інформації Одеського обкому КПУ від 28 квітня 1988 р. доповідалося про хід виконання постанови ЦК КПРС «Про подолання негативних тенденцій у діяльності деяких самодіяльних формувань» від 8 січня 1988 р. Вказувалося, що здійснена робота партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів детально проаналізована на бюро обкому партії, обговорена у міськкомках, райкомках партії, на семінарі ідеологічного активу області [13, арк. 60].

За інформацією, в області діяло більше 3 тисяч самодіяльних об'єднань і клубів за інтересами всіх систем і відомств. У порівнянні з 1986 роком мережа самодіяльних формувань зросла у півтора раза. Серйозних негативних виявлень з боку членів громадських об'єднань не було виявлено. Зазначалося, що організацій політично шкідливої спрямованості типу «Пам'ять», «Всесоюзного соціально-політичного клубу», московського прес-клубу «Гласність» та їм подібних в області не було, однак спостерігалися наміри окремих громадян встановити з ними зв'язки [13, арк. 61]. Було вказано на існування в м. Рені «демагогічно налаштованої групи «Час», члени якої вимагали в основному вирішення власних проблем під прикриттям критики бюрократизму. Відзначалися «прояви демагогії й ідейної незрілості» у виступах самодіяльних об'єднань музично-пісенного напрямку, низької культури дискусій у друкованих виступах екологічного клубу. За результатами проведеної обкомом у 1988 р. перевірки робився висновок про те, що у

роботі партійного й ідеологічного активу з самодіяльними формуваннями немає чіткої системи, рідко порушується ця тема у пресі. Зазначалося, що при міськкомках, райкомках партії, обкомі комсомолу були сформовані пропагандистські групи з числа досвідчених лекторів, учених для роботи з членами самодіяльних об'єднань [13, арк. 62].

В інформації обкому від 20 червня 1988 р. також доповідалося про хід виконання постанови ЦК КПРС «Про подолання негативних тенденцій у діяльності деяких самодіяльних формувань». Піддавалася критиці пасивність, безініціативність одеських парткомів і виконкомів, які не володіли ситуацією на місцях, своєчасно не реагували на суспільні запити та недооцінили загрозу негативних виявлень у діяльності ініціативних груп. Висловлювалася занепокоєність тим, що значна частина партійних робітників та ідеологічного активу м. Одеси виявилася неготовою до публічних дискусій та протидії негативним тенденціям у діяльності деяких самодіяльних формувань [14, арк. 79].

Констатувалося, що в Одесі 21, 29 травня, 5, 12 і 19 червня 1988 р. відбулися мітинги та демонстрації, на яких окремі особи висловлювали незгоду з офіційною концепцією перебудови, з відбором деяких кандидатур делегатами на XIX Всесоюзну партконференцію, розповсюджували ідеї політичного плюралізму та пропонували створення Демократичного союзу сприяння перебудові. Як було зазначено, певні прояви подібних настроїв виявлялися під час проведення 4 червня мітингу студентських природоохоронних дружин в Одеському держуніверситеті, де передусім гостро ставилися екологічні питання.

На мітингу в парку ім. Т. Шевченка 19 червня зібралися близько 100 осіб, там було здійснено спробу організованого оформлення Демократичного союзу сприяння перебудові, в який записалося більше 50 осіб. Під час обговорення проєктів програми та уставу організації виникли гострі дебати про відношення до КПРС. Деякі учасники мітингу висловили негативні оцінки ролі КПРС у суспільстві, однак у більшості присутніх підтримки не отримали. Як відзначалося в інформації обкому, публікації центральної преси щодо створення Демократичного союзу сприяння перебудові мали помітний резонанс.

Того ж дня відбулося молитовне зібрання християн євангельської віри (п'ятдесятників) на честь 1000-ліття прийняття християнства. У зібранні брали участь близько 1,5 тис. осіб — представників сект із Молдавської РСР, Запорізької, Львівської, Миколаївської, Кіровоградської та Херсонської областей [15, арк. 73].

У протидії «релігійному екстремізму» обком партії рекомендував місцевим партійним комітетам спиратися на силу громадської думки, а з метою її формування практикувати проведення зібрань трудових колективів, сільських сходів, де піддавати гласності факти порушень законодавства про культу, задля цього використати пресу, радіо. У такий спосіб «аргументовано показувати необґрунтованість претензій на абсолютну свободу релігійної діяльності», викривати справжні цілі «збудників релігійно-емігрантських настроїв» [16, арк. 22].

В інформації обкому повідомлялося про групи, які відкидали пропозиції місцевих органів влади у вирішенні поточних проблем. Це організація «Час» у м. Рені та ініціативна група зі створення «Музею гуманізму людського розуму» у м. Ізмаїлі, які намагалися офіційно зареєструватися. Як зазначалося, завдяки наполегливій роз'яснювальній роботі партійних і радянських органів організацію «Час» залишила більшість її учасників.

Зазнали критики деякі публікації в газетах «Вечерня Одеса», «Знамя коммунизма», котрі визначалися як такі, що містили «однобокість суджень, претензії на остаточний висновок, безапеляційність, нерозбірливість і загравання з читачами» [14, арк. 80].

Критиці підлягла навіть позиція перших секретарів міськкомів, райкомів партії, які «самоусунулися» від необхідної роботи з налагодження конструктивного діалогу з самодіяльними об'єднаннями, діяли за старим принципом заборони, ставилися до справи формально [14, арк. 81].

З метою виконання постанови ЦК КПРС Одеський обком вважав за необхідне:

— інформувати громадськість про роботу комуністів, трудящих області, зосередившись на питаннях, які цікавили людей, розмістивши виступи членів бюро обкому партії на сторінках газет, на радіо та телебаченні;

— працівникам міськкомів і райкомів партії брати активну участь у зустрічах, дискусіях із представниками громадськості, своєчасно реагувати на міські та районні проблеми;

— не віддавати ініціативу «антигромадським елементам» у постановці та роз'ясненні нагальних проблем, залучати до роботи комісії виконкомів найбільш діяльних представників громадських об'єднань;

— вжити заходів із суворого дотримання правопорядку, законів при проведенні зібрань і мітингів громадськості, керуватися ст. 39 Конституції СРСР (не допускати використання прав громадян на шкоду інтересам суспільства та держави, правам інших громадян);

— засобом масової інформації зайняти чітку партійну позицію у висвітленні подій та викритті спроб політичних спекуляцій [14, арк. 82].

16 серпня 1988 р. бюро обкому затвердило рішення про створення інформаційного клубу «Гласність» при Будинку політичної освіти Одеського обкому партії з метою систематичного інформування пропагандистів, лекторів, агітаторів, широкої громадськості про роботу партійних і радянських органів з вирішення нагальних завдань соціально-економічного та культурного життя. Планувалося не частіше раз у місяць організовувати в клубі виступи секретарів і заввідділів обкому, міськкомів партії, заввідділів облвиконкому та міськвиконкому, діячів науки і культури, господарських керівників. З цією ж метою було вирішено створити постійно діючий довідково-інформаційний центр [17, арк. 86–88].

В інформації для ЦК КПУ від 10 лютого 1989 р. говорилося про повну підтримку в Одеській області курсу на перебудову, рішень XXVII з'їзду партії, XIX Всесоюзної партійної конференції, про зростання активності всіх верств населення. Разом із тим відзначалися наміри окремих осіб створити структури антисоціалістичної спрямованості [18, арк. 14].

Як повідомлялося, активісти незареєстрованого Демократичного союзу сприяння перебудові, перейменованого у Народний союз сприяння перебудові, намагалися дискредитувати партійні, радянські адміністративні органи. З них четверо-п'ятеро осіб відносили себе до «опозиційної партії Демократичний союз» (створений у Москві у травні 1988 р., проголосив

себе першою політичною опозиційною партією. — О. Ш.) [8, с. 9] і закликали до консолідації всіх антирадянських сил.

Намагалася дистанціюватися від партійних і радянських органів націоналістична група Української гельсінської спілки, очолювана раніше засудженим за антирадянську пропаганду В. Барладяну. Як указувалося, «за його заявами, члени УГС мали у подальшому зайняти керівні посади у партійних і радянських органах для того, щоб, як він висловився, «без крові будувати незалежну українську державу» [18, арк. 15]. Кінцевою метою УГС проголошувала вихід України зі складу СРСР. Група доклала зусиль, щоб проводити агітацію серед студентів і членів національно-культурних товариств.

Інша відзначена партійними аналітиками політизована структура — Одеське відділення Всесоюзного історико-просвітницького товариства «Меморіал», серед його членів були особи, відомі зв'язками з «антирадянськими елементами». «Неоднозначною у політичному плані» характеризувалася діяльність місцевого відділення Філософського товариства, а також трьох одеських екологічних об'єднань.

Гостру реакцію громадськості викликав намір групи київських письменників створити Народний Рух України, на що було вказано у зазначеній лютневій інформації. Одесити виявили значний інтерес до теле-, радіопередач і повідомлень у пресі з цього питання. Партійні керівники вкотре зайняли наступальну позицію, ініціювавши проведення зустрічі членів бюро обкому та міськкому партії з секретарями всіх первинних партійних організацій, керівниками ряду обласних і міських управлінь і відомств, працівниками ЗМІ. Зібрання відбулося 8 лютого в театрі опери та балету за участі більше 1700 чол. З повідомленням «Про хід підготовки до виборів народних депутатів СРСР і посилення ролі первинних партійних організацій у розгортанні масово-політичної роботи» виступив перший секретар обкому Г. К. Крючков [18, арк. 16].

Відповідно до рекомендацій ЦК КППС значну увагу було приділено практичним заходам з протидії намаганням створити альтернативні КППС політичні структури. Саме такою структурою було визнано НРУ, проекти документів якого було піддано нищівній критиці. Майже всі промовці та присутні на зібранні негативно оцінили дії ініціаторів створення Руху. Лише у двох

виступах — секретарів партбюро місцевої організації Спілки письменників України та облтелерадіокомітету Т. А. Федюка і В. В. Голоти було здійснено спробу виправдати дії ініціаторів створення НРУ, мотивуючи це тим, що документи Руху після відповідного доопрацювання можна було б прийняти, брався до уваги авторитет авторів документів, серед яких був відомий поет В. І. Олійник [18, арк. 17]. Проте на нараді однозначно було заявлено, що судячи з декларованих ініціаторами створення НРУ намірів, Рух «по суті спрямований проти лінії ХІХ конференції КППС, проти керівної ролі партії в житті радянського суспільства і партійні організації повинні виступити проти таких намагань зі всією рішучістю та безкомпромісністю» [18, арк. 18].

В інформації обкому про реагування громадськості Одеської області на спроби створення осередків НРУ повідомлялося про негативну оцінку дій ініціаторів у більшості населення. За формулюванням в інформації, у прийнятому за пропозицією робітників підприємств м. Одеси зверненні учасників зустрічі у міськкомі партії 20 лютого 1989 р. говорилося про наміри «безвідповідальних і недалекоглядних» осіб відвести людей «від реальних практичних справ на кружні шляхи мітингової демократії, безплідних дискусій, емоціональних виплесків» [19, арк. 44]. Одеських робітників обурило «те, що ініціативні групи Київської організації Спілки письменників УРСР та Інституту літератури ім. Т. Шевченка взяли на себе місію виступати від імені всього українського народу» [19, арк. 45].

Про чітку орієнтацію на політичну програму перебудови суспільства, затверджену ХХVІІ з'їздом КППС і ХІХ партконференцією, було заявлено на сесії обласної ради 28 лютого того ж року. Водночас в інформації вказувалося на те, що деякі особи, переважно з числа інтелігенції, негативно або стримано сприйняли критику на адресу ініціаторів НРУ. Так, на партійних зборах Одеської організації СПУ заступник секретаря партбюро А. С. Глушак пропонував рекомендувати правління обговорити проект програми НРУ. Його підтримали колишні керівники організації А. І. Колісніченко і С. С. Стриженюк, які намагалися «нав'язати свою позицію членам Товариства української мови ім. Т. Шевченка. Правління Одеської організації СПУ на своєму засіданні 2 березня т. р. визначило недоцільним

виносити проект на обговорення загальних зборів» [19, арк. 47], адже правління одноголосно, в тому числі й Т. А. Федюк, не прийняло ідеї НРУ. В інформації також доповідалося про «нечітку позицію», яку зайняли у питанні про ставлення до НРУ кандидат у народні депутати СРСР, редактор газети «Вечерня Одесса» Б. Ф. Дерев'янка, редактори обласних газет «Чорноморська комуна» та «Знамя коммунизма» А. Г. Белоус і Ю. М. Мазур, на що їм було вказано секретаріатом обкому партії 27 лютого [19, арк. 48–49].

7 березня на бюро обкому слухалося питання про організацію виконання постанов ЦК КПРС від 30 січня 1989 р. «Про заходи протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні КПРС політичні структури» і ЦК КПУ від 27 лютого 1989 р. У прийнятій постанові вказувалося на формування в країні під прикриттям загальнодемократичних лозунгів («народний фронт», «народний рух», «демократичний союз», «екологічна чистота» і т. п.) структур, орієнтованих на «створення опозиційної відносно до КПРС системи, надання їй статусу нової партії з політичною й ідеологічною платформою некоммуністичної орієнтації» [20, арк. 55]. Зазначалося, що в Одеській області подібні тенденції знайшли прояви у виступах активістів Демократичного союзу сприяння перебудові, перейменованого у Народний союз сприяння перебудові, та УГС, члени якої ставили за мету вихід України зі складу СРСР. Бюро обкому зобов'язало міськкоми, райкоми партії, первинні парторганізації, обком комсомолу, обласну раду профспілок, облтелерадіокомітет, редакції газет глибоко проаналізувати хід виконання настанов ЦК КПРС і з урахуванням реальної обстановки на місцях, розробити додаткові заходи з посилення контролю за громадськими формуваннями, впливу на них через комуністів і комсомольців і посилення протидії «спробам екстремістських елементів протиставити самодіяльні об'єднання партійним і радянським органам» [20, арк. 56–57].

Наголошувалося на необхідності докорінно оновити форми та методи масово-політичної та пропагандистської роботи, завершити з цією метою створення спеціалізованих пропагандистських груп при міськкоммах і райкомах партії, організувати їхнє навчання, забезпечивши оперативне інформування; в усній пропаганді і в ЗМІ звернути особливу увагу на роз'яснення на-

селенню позиції КПРС з питань теорії та практики перебудови (про керівну роль партії, характер її політичного керівництва, про однопартійну та багатопартійну системи, про сутність соціалістичної демократії і соціалістичного плюралізму, про національні проблеми); створити у складі ідеологічних комісій обкому, міськкому партії і при необхідності інших парткомітетів групи координації роботи з самодіяльними об'єднаннями; забезпечити ініціативний підхід у постановці та вирішенні актуальних соціально-економічних, культурних питань [20, арк. 58].

Правоохоронним органам належало відповідно до вимог Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 р. «Про порядок організації та проведення зборів, мітингів, вуличних ходів і демонстрацій у СРСР» «рішуче припиняти протизаконну діяльність екстремістських елементів» [20, арк. 59].

В аналітичній інформації Одеського обкому від 11 травня 1989 р. політична ситуація в цілому характеризувалася як контрольована та така, що відображала різноманітний спектр проблем і настроїв, обумовлених політизацією суспільної свідомості, зростанням громадської активності. Повідомлялося про укріплення співробітництва партійних комітетів із самодіяльними об'єднаннями, зокрема з національно-культурними товариствами, що дозволило залучити їх до активної участі у святкуванні 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, у проведенні загальноміського мітингу пам'яті жертв фашизму, суботників, акцій милосердя і т. п. [21, арк. 63].

Разом із тим вказувалося на прояви демагогії, політиканства, клерикального екстремізму, антирадянських настроїв, особливо з боку трьох діючих малочисельних груп негативної спрямованості, тобто тих, що орієнтувалися на неофіційні ідейно-світоглядні позиції або зачіпали «заборонені» теми [6, с. 166]. До відверто негативних зараховувалися філія УГС, група прихильників московського Демократичного союзу — опозиційної партії та Народний союз сприяння перебудові. Їхня небезпека, за оцінкою партійних аналітиків, полягала у намаганні налаштувати населення проти представників влади та управління, та головне — у спробах ввести до програмних документів самодіяльних об'єднань «провокаційні» вимоги про проголошення права на існування «демократичної опозиції, багатопартійної

системи, про внесення змін до Конституції СРСР про «добровільне входження до складу СРСР союзних республік у рамках конфедерації», дозвіл «вільної пропаганди за відділення України від СРСР» [21, арк. 64].

Як було зазначено, саме такі вимоги висували п'ять членів філії УГС, створеної в Одесі в листопаді 1988 р. і очолюваної В. Барладяну. Активісти УГС зосередилися на проведенні агітаційно-пропагандистської діяльності на зборах самодіяльних формувань: Товариства української мови та культури ім. Т. Шевченка, «Меморіалу», Філософського товариства та деяких інших. Вони намагалися надати дискусіям антирадянську спрямованість, пропагували націоналістичну символіку, виступали проти участі у діяльності цих об'єднань партійних і радянських працівників, намагалися зібрати підписи протесту проти наказів Верховної Ради СРСР про проведення мітингів, ходів і демонстрацій та внести зміни до Карного кодексу про відповідальність за державні злочини. Особливу увагу члени УГС приділяли пропаганді програмових ідей НРУ за перебудову, вбачаючи у ньому прообраз опозиційної партії, збирали підписи на його підтримку. В. Барладяну за допомогою міжнародного телефонного зв'язку підтримував тісні контакти з українськими націоналістами за кордоном, зі співробітниками радіостанції «Свобода», яка використовувала його матеріали для трансляції [21, арк. 65].

Щодо Демократичного союзу — опозиційної партії зазначалося, що його діячі В. Г. Павловський і Старостін оголосили себе прихильниками ідей лідерів московського Демократичного союзу, котрі обстоювали створення в країні політичної опозиції у протигагу КПРС. Вони намагалися організувати мітинги протесту, розповсюджували листівки з критикою радянської політики та партійного керівництва, передавали подібну інформацію на Захід, шукали шляхи для консолідації з організаціями у Молдавській РСР, Прибалтиці, м. Києві.

Пишучи про організаційно сформований у червні 1988 р. Демократичний (з жовтня 1988 р. народний) союз сприяння перебудові, працівники обкому зазначали, що в травні 1989 р. він фактично розпався, а його активісти Б. І. Земельман, Мендельсон, Кулешов неодноразово організовували проведення незаконних мітингів, виступали з різкою критикою на адре-

су радянських і партійних органів. Як указувалося в інформації обкому, вони намагалися вступити до «Меморіалу», щоб отримати офіційний статус членів самодіяльного громадського об'єднання. Враховуючи те, що в Одеському відділенні «Меморіалу» виокремилася група прихильників НРУ, партійні аналітики попереджали про можливість консолідації членів обох політизованих угруповань. Вони звертали увагу на появу закликів перетворити «Меморіал» на місцевий осередок НРУ. Як зазначалося, ідеї НРУ знаходили підтримку також у окремих письменників, журналістів, певної частини творчої інтелігенції [21, арк. 66].

До того ж активізувалося об'єднання болгарських націоналістів «Товариство Кирила і Мефодія», які висунули ідею створення болгарсько-гагаузької автономії і навіть організували збір підписів під листом до Верховної Ради СРСР із цією вимогою. Намагалися розширити свої впливи у регіоні лідери місцевих баптистів-розкольників Родославов, Бойко, Костов, активні спроби з організаційного створення єдиного загальносоюзного центру п'ятдесятників виявляли керівники місцевих релігійних сект [21, арк. 67].

Беручи до уваги всі факти, партійні керівники області вважали за вкрай необхідне особисто очолити опір «антирадянським виявам», створивши групу з координації дій партійних, радянських і правоохоронних органів у такому складі: секретар обкому Снігірьов Н. М. (голова), секретар обкому Боделан Р. Б., Хмельнюк В. Я., Калинович Л. Д., Дацюк В. В., Говорун В. Ф., зав. відділом організаційно-партійної роботи обкому Борянський В. Д., зав. ідеологічним відділом обкому Бойченко С. Н., зав. державно-правовим відділом обкому Балух В. С. [21, арк. 68].

Варта особливої уваги ВЧ-грама з ідеологічного відділу ЦК КПУ, котра надійшла до Одеського обкому 26 травня 1989 р. і яка відбиває всю складність і неоднозначність ситуації, що склалася у республіці. У ній сповіщалося про поширення чуток про зміну ставлення ЦК КПУ до НРУ і давалося роз'яснення цьому. Було зазначено, що на пленумі ЦК КПУ (1989 р.) знайшла одностайну підтримку оцінка самодіяльних формувань у доповіді першого секретаря ЦК КПУ В. В. Щербицького, який вказав на необхідність «рішуче протистояти намірам створен-



ня опозиційних КППС політичних структур, що виступають з позиції національної відокремленості» [22, арк. 5]. З цього робився висновок, що «ніяких змін у позиції ЦК КПУ з цього питання не відбулося», оскільки «сепаратистські цілі, якими пройнятий проект програми НРУ», «йдуть врозріз із вимогами перебудови і за своїм характером є деструктивними». Також зазначалося, що у бесіді в ЦК КПУ члени координаційної ради НРУ М. Попович і В. Брюховецький заявили, що «вони переглядають свої попередні позиції щодо створення НРУ як республіканської централізованої організації зі своєю структурою»; «вони завершують розробку проектів нових документів, які будуть відрізнятися від опублікованого проекту програми НРУ»; «організаційною формою НРУ мислиться створення координаційної ради, що свого часу пропонував Б. Олійник і президія товариства «Знання» УРСР» [22, арк. 5]. Проекти нових документів мали бути винесені на обговорення і після того планувалося прийняти рішення про створення або не створення координаційної ради НРУ.

Ідеологічна комісія Одеського обкому розробила рекомендації щодо посилення політичного й організаційного впливу на діяльність самодіяльних громадських організацій в умовах нових викликів. Рекомендації як експрес-інформація ідеологічного відділу призначалися для службового користування, в тому числі при підготовці інформаційних звітів для ЦК КПУ. Ідеологічна комісія звертала увагу на посилення «екстремістських настроїв» «в області і насамперед в Одесі», що зокрема виявилось в ході установчої конференції місцевої організації товариства «Меморіал», де його «лідери висунули вимоги і задачі, не сумісні з уставом даного товариства», крім того це об'єднання все ширше використовувалося «екстремістами» для досягнення своїх цілей. Як указувалося, на поточному етапі вони організували вироблення передвибірчих програм для майбутніх власних кандидатів у депутати місцевих рад. Активісти філіалу УГС намагалися легалізуватися у Товаристві української мови ім. Т. Шевченка. Певна частина інтелігенції, творчих працівників продовжувала обговорення ідей НРУ [23, арк. 15].

Наполегливо пропонувалося суворо вимагати відповідальності за дії, вчинки тих членів КППС, які займали примиренську позицію, допускали відхилення від партійного курсу;

«розкривати небезпеку проникання різних екстремістських елементів в офіційно зареєстровані громадські самодіяльні організації, можливість їхньої трансформації у структури, опозиційні КППС»; «забезпечити ініціативний підхід і наступальність у постановці та вирішенні гострих питань соціально-економічного розвитку, міжнаціональних відносин, екології» тощо [23, арк. 16].

15 червня в Одеському обкомі слухалося питання про виконання постанови бюро обкому «Про організацію виконання постанов ЦК КППС від 30 січня 1989 р. «Про заходи протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні КППС політичні структури» і ЦК КПУ від 27 лютого 1989 р.». Як повідомлялося, був проведений аналіз діючих у місті неформальних об'єднань, у райкоми було направлено орієнтування про їхню діяльність, були надані конкретні рекомендації роботи з ними, у тому числі з Народним Рухом України за перебудову. Для координації роботи та контролю за діяльністю неформальних організацій у деякі з них були рекомендовані партійні працівники. Зокрема, як було вказано, до складу ради та правління товариства «Меморіал» входили п'ять працівників обкому, міськкому та райкомів партії, до Руху сприяння соціальному оновленню — два працівника Жовтневого райкому партії [24, арк. 89].

З цього питання секретар Жовтневого райкому КПУ А. Сирбул доповів, що в первинних парторганізаціях району відбулися обговорення проекту програми НРУ на відкритих партійних зборах і в рамках партійно-політичного навчання на семінарських заняттях [24, арк. 91]. Більшість промовців на зібраннях критично оцінили наміри «створення первинних організацій НРУ в Одесі як політичних структур, паралельних і навіть супротивних КППС, і тільки окремі представники творчої інтелігенції (Союз театральних діячів), працівників преси (ТАРС-РАТАУ) висловилися на підтримку деяких положень проекту програми НРУ» [24, арк. 92]. Керівник райкому констатував активізацію політичної діяльності Народного союзу сприяння перебудові. Він зауважив, що в зборах цієї організації брали участь і працівники апарату райкому, райвиконкому; суспільствознавці з Одеського інституту народного господарства В. І. Пурухванідзе й І. П. Стратилевський, а також інші

віддані партійці з підприємств та організацій активно працюють у Русі сприяння соціальному оновленню [24, арк. 92–93].

В інформації обкому від 1 серпня 1989 р. політична обстановка в Одеському регіоні характеризувалася подвійністю. З одного боку, — підтримкою більшістю населення курсу партії, зростанням політизації й активності різних верств населення, а з іншого, — невдоволенням людей повільними темпами перетворень і відсутністю помітних покращень умов їхнього життя [25, арк. 27]. Зазначалося, що після проведення у Києві регіональної установчої конференції зі створення НРУ за перебудову керівники Товариства української мови, «Меморіалу» активізували спроби створення первинних осередків НРУ, груп підтримки, висування уповноважених для роботи на підприємствах та в установах, оголосили про входження до лав НРУ своїх організацій. Їм симпатизували прихильники Демократичного союзу та УГС [25, арк. 33].

З метою нейтралізації діяльності «екстремістських сил» і надання керованого характеру самодіяльному громадському руху працівники обкому ініціювали проведення зустрічі керівників творчих спілок і самодіяльних об'єднань, де були обговорені задачі, поставлені у виступі Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Верховної Ради СРСР М. С. Горбачова по центральному телебаченню 1 липня того ж року та вироблені підходи до створення організаційної структури з розвитку руху сприяння перебудові. 7 липня у Будинку вчених зібралися представники більше тридцяти різних творчих спілок, самодіяльних організацій, національно-культурних центрів. Збори тривали 3,5 години без перерви, виступили більше 20 осіб. Представники товариств української мови «Південна громада» і «Лелека» Крижановський і Нарійчук, а також відповідальний секретар Одеської організації СПУ В. Мороз порушили питання статусу української мови. Керівники товариства «Меморіал» В. Цимбалюк і В. Струтинський вимагали, щоб була визнана помилковою позиція обкому, міськкому, райкомів партії у відношенні до НРУ за перебудову [26, арк. 46].

На зборах було прийнято рішення про те, що після колективного обговорення піднятих проблем у самодіяльних організаціях від кожної з них будуть внесені кандидатури для включення їх у створений за ініціативою учасників зустрічі ор-

ганізаційний комітет громадських формувань з розвитку Руху сприяння перебудові [23, арк. 17]. Прийом і складання списку висунутих кандидатур в оргкомітет з розвитку Руху сприяння перебудові від організацій — учасниць зборів було доручено провести ідеологічному відділу обкому партії [26, арк. 45].

Однак, як зазначали працівники обкому, керівники об'єднань «Південна громада» та «Меморіал», порушивши домовленість про спільні дії, провели 16 липня окреме засідання та проголосили створення свого оргкомітету з підтримки НРУ на платформі опублікованого у газеті «Літературна Україна» проекту програми НРУ. Підвладний оргкомітет, котрий зібрався 21 липня, негативно оцінив дії «сепаратної групи», представники якої заявили, що для них «головне не програма, а вирішення питання про владу», та демонстративно покинули засідання оргкомітету [25, арк. 34].

Партійні комітети разом з відданими партійцями вжили заходів проти ініціаторів створення НРУ. Втім, як підкреслювалося у партійних документах, складність, неоднозначність політичної й ідеологічної обстановки виявилася у слабкому впливі партійного керівництва на первинні партійні організації, нерідкими були випадки виходу з партії, у деяких партійних працівників з'явилася певна розгубленість, невпевненість, що породжували й обвинувачення, у тому числі в пресі, працівників партійних органів, спекуляція на питаннях про «пільги» та «привілеї» та заклики до масової заміни партійних, радянських кадрів, що лунали з високих трибун. Позначилося й те, що у повідомленнях засобів масової інформації про страйки шахтарів нерідко було помітним захоплення діями забастовщиків, страйкових комітетів. Втримати партійний контроль заважали й «умови неналагодженого економічного механізму, управлінських структур у центрі, розладу системи матеріально-технічного постачання, ціноутворення, фінансового господарства» [25, арк. 36–37].

Про виконання постанови ЦК КПУ «Про серйозні недоліки в організаторській та політичній роботі деяких партійних комітетів з протидії екстремістським, антисоціалістичним елементам» і про посилення партійного впливу на діяльність самодіяльних громадських організацій слухалося повідомлення ідеологічної комісії на бюро обкому 22 серпня, було прийнято

відповідну постанову [27, арк. 69]. Вкотре у постанові було відзначено, що серед прихильників Демократичного союзу — опозиційної партії, Народного союзу сприяння перебудові та УГС посилилися антирадянські настрої. Як указувалося, жодне з цих угруповань не мало реальної соціальної бази і складалося лише з декількох осіб, які, однак, активізували спроби організувати несанкціоновані мітинги, поширювали листівки з критикою В. І. Леніна, партії, намагалися створити видимість активної політичної діяльності та впливу на маси, все ширше використовували для своїх цілей товариство «Меморіал». Націоналістичні настрої виявляли і члени товариств української мови та культури.

Як зазначалося, нерідко приводом для критики ставали «неумілі дії партійних комітетів, органів влади, формалізм, повільність у постановці та вирішенні питань у соціально-економічній, духовній сферах» [27, арк. 70]. Так, облвиконкомом не забезпечене повною мірою виконання заходів обкому з розширення сфери вживання української мови, подальшого розвитку національно-російського мовного спілкування, міськвиконкомом — конкретних пропозицій, висунутих Товариством української мови та культури ім. Т. Шевченка з розширення сфери використання української мови у назвах вулиць, площ міста, рекламі.

У постанові також зауважувалося, що правоохоронні органи не використовували всіх наданих законом можливостей для попередження протиправних акцій, для притягнення до відповідальності порушників громадського порядку, а окремі керівники виявили розгубленість, постійно зверталися за вказівками до партійних і радянських органів [27, арк. 70].

До відома: як було вказано в одному з партійних документів, в Одесі у 1988 р. було проведено 14 несанкціонованих мітингів і зборів, у 1989 р. — 2. За трьома заявами незареєстрованого НРУ за перебудову в березні–квітні 1989 р. виконкомом Білгород-Дністровської міськради було відмовлено у видачі дозволу на проведення зборів у зв'язку з тим, що в заявах не були вказані мета, форми та місце проведення заходів, а також були подані недостовірні дані про уповноважених осіб [28, арк. 123–124]. Правоохоронними органами в 1988 р. до адміністративної відповідальності було притягнуто дев'ять учасників мітингів і

зібрань, з них семеро були заарештовані, двоє — оштрафовані. В 1989 р. адміністративне покарання поніс один учасник і було порушено кримінальну справу за ст. 187–4 КК УРСР проти В. Г. Павловського, який двічі впродовж року порушив порядок організації та проведення мітингів [28, арк. 124].

У черговій інформації з виконання постанов бюро обкому питання про процеси у самодіяльному громадському русі було ключовим. Як указувалося, це питання розглядалося на засіданнях бюро партійних комітетів, ідеологічної комісії обкому, постійно обговорювалося на інформаційних нарадах, знайшло відображення у доповідях на пленумах обкому партії. Про зміни, основні тенденції у діяльності об'єднань «секретаріат, бюро обкому партії регулярно інформувалися відповідними записками, на адресу парткомів регулярно надсилався з цих питань бюлетень ідеологічного відділу обкому партії» [29, арк. 185].

З метою забезпечення підтримки курсу КППС партійні працівники організували проведення мітингів, зібрань громадськості напередодні і під час виборів у ради різних рівнів, обговорення передз'їздівських документів, була налагоджена співпраця з самодіяльними організаціями «конструктивної спрямованості», насамперед із Рухом сприяння соціальному оновленню, товариствами милосердя, Асоціацією жертв сталінських репресій і т. д. На обласному телебаченні за участю відповідальних партійних працівників, викладачів Одеської вищої партійної школи, суспільствознавців відбулися бесіди за круглим столом, де піддавалися критичному аналізу програмні ідеї НРУ [29 арк. 185].

Підбиваючи підсумки, можна зробити такі висновки:

1) Оглянуті партійні документи свідчать про посилене прагнення влади керувати процесом розвитку самодіяльного громадського руху, тримати під неослабним контролем діяльність аматорських об'єднань і не допускати антирадянських і націоналістичних виявів. З цією метою використовувалися і пропаганда, і громадська думка, і силові методи.

2) Незважаючи на заходи протидії партійно-радянської влади створенню громадської опозиції, в травні–червні 1988 р. в Одесі відбулися мітинги та демонстрації, де окремі особи висловлювали незгоду з офіційною політикою. Відтоді у документах постійно фігурують «екстремісти».

3) Підтримка опозиційного курсу в Одеському регіоні не була масовою. Проте діяльність активістів УГС, Демократичного союзу — опозиційної партії, Народного союзу сприяння перебудові, а також «Меморіалу», товариств української мови значно підсилила загострення політичної ситуації, викликала розгубленість і стривоженість партійних чиновників, які визнали небезпечність їхніх політичних вимог про проголошення права на існування демократичної опозиції, багатопартійної системи тощо.

4) З метою нейтралізації діяльності опозиційних громадських структур влада забезпечила участь у деяких із них, зокрема у товаристві «Меморіал», партійних працівників. Як альтернативу НРУ за перебудову, в якому влада вбачала опонента, одеська партноменклатура ініціювала створення організаційної структури з розвитку Руху сприяння перебудові.

#### Література та джерела

1. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. — К.: Абрис, 1994. — 495 с.
2. Русначенко А. Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989–1993 рр. — К., 1995. — 376 с.; Він же. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950 — початок 1990-х рр. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1998. — 720 с.
3. Бойко О. Д. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: монографія. — К.: ІПіЕНД, 2002. — 306 с.
4. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. — 670 с.
5. Бойко О. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови / О. Бойко // Людина і політика. — 2001. — № 1. — С. 44–57.
6. Багмет М. Комсомол та неформальні об'єднання України в період «перебудови» / М. Багмет, С. Сорока // Політичний менеджмент. — 2006. — № 5. — С. 164–181.
7. Левчук К. І. Громадські організації України: створення та діяльність (1985–1996 рр.): монографія. — Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. — 320 с.
8. Даниленко В. М. Шлях до незалежності: громадські рухи й суспільні настрої в УРСР в другій половині 1980-х рр. [Електронний ресурс] / В. М. Даниленко, М. К. Смольницька // Український історичний журнал. — 2011. — № 4 (499) — С. 4–22. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/105651/02-Danylenko.pdf?sequence=1> (перегляд: 27 травня 2019 р.).

9. Провісники свободи, державності і демократії: Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України / НАН України, Ін-т історії України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. — К.: Ін-т історії НАН України, 2009. — 454 с.
10. ВЧ-грама ЦК КПУ № 646/2 від 17.05.1987 р. // Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. П-11. — Оп. 147. — Спр. 43. — Арк. 35–36.
11. Інформація Одеського обкому КПУ від 30.06.1987 р. «Про діяльність формальних і неформальних об'єднань в Одеській області та роботу з ними» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 151. — Спр. 35. — Арк. 96–103.
12. ВЧ-грама ЦК КПУ № 905/2 від 08.09.1987 р. // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 151. — Спр. 35. — Арк. 40–42.
13. Інформація Одеського обкому КПУ від 28.04.1988 р. «Про хід виконання постанови ЦК КПРС № П-61/7 від 2 березня 1988 р. «Про подолання негативних тенденцій у діяльності деяких самодіяльних формувань» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 150. — Спр. 98. — Арк. 60–62.
14. Інформація Одеського обкому КПУ № 790 від 20.06.1988 р. «Про хід виконання постанови ЦК КПРС від 8 січня 1988 р. «Про подолання негативних тенденцій у діяльності деяких самодіяльних формувань» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 150. — Спр. 30. — Арк. 79–82.
15. Інформація Одеського обкому КПУ від 21 червня 1988 р. «Про деякі питання ідеологічної обстановки в Одеській області» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 150. — Спр. 98. — Арк. 72–73.
16. Інформація Одеського обкому КПУ від 13 вересня 1988 р. «Заходи з попередження прояву релігійного екстремізму в Одеській області» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 151. — Спр. 35. — Арк. 20–23.
17. Інформація Одеського обкому КПУ № 717/67 від 16.08.1988 р. «Про створення інформаційного клубу «Гласність» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 150. — Спр. 30. — Арк. 86–88.
18. Інформація Одеського обкому КПУ від 10.02.1989 р. «Про деякі аспекти ідеологічної обстановки в м. Одесі та області» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 151. — Спр. 52. — Арк. 14–18.
19. Інформація Одеського обкому КПУ від 03.03.1989 р. «Про реагування громадськості Одеської області на спроби створити так званий «Народний рух України» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 151. — Спр. 51. — Арк. 44–49.
20. Постанова бюро Одеського обкому КПУ від 7.03.1989 р. «Про організацію виконання постанов ЦК КПРС від 30 січня 1989 р. «Про заходи з протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні КПРС політичні структури» і ЦК КПУ від 27 лютого 1989 р. з цього питання» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 152. — Спр. 35. — Арк. 55–60.

21. Інформація Одеського обкому КПУ від 11.05.1989 р. «Про деякі тенденції розвитку політичної обстановки в області» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 152. — Спр. 35. — Арк. 63–68.
22. ВЧ-грама ЦК КПУ № 72/34 від 26.05.1989 р. // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 151. — Спр. 60. — Арк. 5.
23. Експрес-інформація ідеологічного відділу Одеського обкому КПУ від 10.07.1989 р. // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 151. — Спр. 54. — Арк. 14–17.
24. Інформація Одеського обкому КПУ від 15 червня 1989 р. «Про хід виконання постанови бюро Одеського обкому КПУ «Про організацію виконання постанов ЦК КПРС від 30 січня 1989 р. «Про заходи з протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні КПРС політичні структури» і ЦК КПУ від 27 лютого 1989 р. з цього питання» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 152. — Спр. 35. — Арк. 89–95.
25. Інформація Одеського обкому КПУ від 1.08.1989 р. «Про роботу, здійснювану партійними організаціями області в обставинах, що склалися» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 151. — Спр. 52. — Арк. 27–40.
26. Записка ідеологічного відділу Одеського обкому КПУ «Про зустріч керівників організацій творчих спілок і самодіяльних громадських формувань» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 151. — Спр. 55. — Арк. 45–47.
27. Постанова бюро Одеського обкому КПУ від 22.08.1989 р. «Про заходи з виконання постанови ЦК КПУ «Про серйозні недоліки в організаторській та політичній роботі деяких партійних комітетів з протидії екстремістським, антисоціалістичним елементам» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 152. — Спр. 35. — Арк. 69–72.
28. Записка державно-правового відділу Одеського обкому КПУ від 14.09.1989 р. «Про стан дотримання в області законодавства про порядок організації проведення зборів, мітингів, вуличних ходів і демонстрацій» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 150. — Спр. 101. — Арк. 123–125.
29. Інформація з виконання постанов бюро Одеського обкому КПУ від 22.08.1989 р. «Про заходи протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні КПРС політичні структури» і «Про серйозні недоліки в організаторській та політичній роботі деяких партійних комітетів з протидії екстремістським, антисоціалістичним елементам» // ДАОО. — Ф. П-11. — Оп. 152. — Спр. 35. — Арк. 185–187.

*Надійшла до редакції 07.02.2019 р.*

УДК 329.052:93/94(477.7)«1980/1990»

*О. П. Шипотілова*

**СТАНОВЛЕННЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ  
НА ОДЕЩИНІ (КІН. 1980-х — ПОЧ. 1990-х рр.):  
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

**Шипотілова Олена Павлівна**, к. і. н., ст. викл. кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін, email: lenakomail@ukr.net

Одеський національний морський університет,  
вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, Україна

**АНОТАЦІЯ**

У статті класифіковано та систематизовано наукові праці з проблеми становлення Народного Руху України на Одещині (кін. 1980-х — поч. 1990-х рр.). Дослідниця прийшла до висновку, що наукова постановка питання є актуальною і не викликає сумнів, оскільки немає всебічного дослідження з вивчення громадсько-політичного руху Одеського регіону зазначених хронологічних меж. Є лише роботи, які подають фрагментарно, опосередковано етапи становлення Одеської крайової організації Народного Руху України і проведені нею політичні заходи. Це дає підстави стверджувати, що науковому колу істориків бракує такого роду дослідження, оскільки воно могло б висвітлити перехід від радянського існування до демократичного розвитку незалежної Української держави.

**Ключові слова:** Народний Рух України, Одещина, національно-демократичний рух, незалежність.